

BRAHEA (1653-1681) – NYKYINEN LIEKSA

Pohjaselvitys 1600-luvun kaupungista

Vaasa- ja suurvalta-ajan kaupunkiarkeologinen inventointiprojekti

Teemu Mökkönen 2003
Museovirasto
Rakennushistorian osasto

ARKISTO- JA REKISTERITIEDOT

Kohde:	Brahea, Pietari Brahen vuonna 1652 Lieksanjoen suulle perustama kaupunki. Hallinnollisesti lakkasi olemasta kaupunki vuonna 1681. 1680-luvun lopulla rakennukset purettiin ja alue kynnettiin pelloksi. Sijaitsee nykyisen Lieksan kaupungin keskustan eteläpuolella Kaupunginniemiellä.
Kuntanro:	422 (Lieksa)
Tutkimus:	Vaasa- ja suurvalta-ajan kaupunkiarkeologinen inventointiprojekti
Ajoitus:	1652 - 1680-luvun loppupuoli
Peruskartta:	4332 02 LIEKSA

Aikaisemmat historiallista aikaa koskevat kaupunkiarkeologiset tutkimukset:

Ei tutkimuksia

Kirjallisuus:

- Hirvonen, Saimi 1939:** *Pielisjärven pitäjän historia II, 1721-1810*. Helsinki.
- Jokipii, Mauno 1960:** *Suomen kreivi- ja vapaaherrakunnat II. Historiallisia tutkimuksia XLVIII:2*.
- Katajala, Kimmo 2002:** Suomalainen kapina. Talonpoikaislevottomuudet ja poliittisen kulttuurin muutos Ruotsin ajalla n. 1150-1800. *Historiallisia tutkimuksia 212*. Vammala.
- Kiiskinen, Osmo & Sallinen, Harri 1991:** *Pielisjärven historia IV*. Lieksa.
- Kilpeläinen, A.S., Hintikka, A.L. & Saloheimo, V.A. 1954:** *Pielisjärven historia I*. Kuopio.
- Kokkonen, Jukka 2002:** Rajaseutu liikkeessä. Kainuun ja Pielisen Karjalan asukkaiden kontaktit Venäjän Karjalaan kreivin ajasta sarkasotaan (1650-1712). *Bibliotheca Historica 79*. Helsinki.
- Kostet, Juhani 1995:** Cartographia urbium Finnicarum. suomen kaupunkien kaupunkikartografia 1600-luvulla ja 1700-luvun alussa. *Monumenta Cartographica Septentrionalia 1*.
- Lappalainen, Jussi T. 1972:** Kaarle X Kustaan Venäjän-sota v. 1656-1658 Suomen suunnalla: ”räikkä, häikkä ja ruptuuri”. *Studia historica Jyväskyläänsia 10*. Jyväskylä.
- Nevalainen, Pekka & Sihvo, Hannes (toim) 1998:** *Karjala: historia, kansa, kulttuuri. Suomalaisen kirjallisuuden seuran toimituksia 705*.
- Oinonen-Edén, Elli 1991:** *Pielisjärven ja Juuan historia 1811-1864. Pielisjärven historia IV*. Pieksämäki.
- Ranta, Raimo 1981:** Suurvalta-ajan kaupunkilaitos. *Suomen kaupunkilaitoksen historia 1. Keskiajalta 1870-luvulle*. Vantaa. 51-133.
- Saloheimo, Veijo 1971:** Pohjois-Karjalan asutusmuodot 1600-luvulla. *Joensuun korkeakoulun julkaisusarja A, n:o 2*.
- Saloheimo, Veijo 1976:** Pohjois-Karjalan historia II. *Joensuun korkeakoulun julkaisuja. Sarja A no 6*.
- Säisä, Rauni (toim.) 1982:** *Pohjois-Karjalan rakennusperinnettä*. Kaajaani.
- Oinonen-Edén, Elli 1991:** *Pielisjärven historia III. Pielisjärven ja Juuan historia 1811-1864*. Lieksa.

Alkuperäisen tutkimusraportin säilytys:

Museoviraston rakennushistorian osaston arkisto (MV:RHOA), Helsinki.

Museoviraston rakennushistorian osaston kaupunkiarkeologiatietokannan pääkortin sisältö.

Brahea (nyk. Lieksaa)

Brahea

Kunta 422

Perustamisvuosi 1652 **Tarkenne** lakkautettiin 1681-1688

Yleistä

- Pietari Brahe perusti Brahean Lieksanjoen suulle Kaupunginniemen Vianan kaupan tukikohdaksi.
- Kaupungissa pidettiin markkinat kahdesti vuodessa.
- Jonkinlainen asemakaava laadittiin 1660-luvulla.
- Vuosina 1656-58 porvareita oli 10, kaksi vuotta myöhemmin 20 ja vuonna 1677 55. Valtaosa heistä oli uutta savolais- ja pohjalaisväestöä. Noin kolmannes oli alkuperäisväestöä.
- Kaupungin hallinto lopetti toimintansa kreivi Brahen kuoltua 1681. Kaupunki hävisi periaatteessa vuonna 1685, mutta viimeiset porvarit kaikkosivat vasta 1688. Talot purettiin ja alue kynnettiin pelloiksi.

Rakennukset

- Kaupungissa oli raatihuone ja ortodoksinen ja luterilainen kirkko. Muita julkisia rakennuksia ei ollut. Kaupungissa toimi myös koulu.
- Yksityisiä rakennuksia rakennettiin vähitellen verkkaiseen tahtiin.

BRAHEA (1653-1681) – NYKYINEN LIEKSA

Pohjaselvitys 1600-luvun kaupungista

Vaasa- ja suurvalta-ajan kaupunkiarkeologinen inventointiprojekti

SISÄLLYS

1. INVENTOINTIPROJEKTIN LÄHTÖKOHDAT JA TAVOITTEET	2
2. BRAHEAN LYHYT KAUPUNKIAIKA 1653-1681	4
Asutus ennen kaupunkia	4
Kaupunkiaika	5
Kaupungin loppu	6
Kaupungin aluetta kuvaavat kartat isojakoon	7
Erkki Ikosen kuvaus Braheasta vuodelta 1772	7
4. JULKISET RAKENNUKSET	10
Kirkot	10
Raatihuone, alkeiskoulu, pappila, kärjätalot ja vesimyllyt	10
Lieksan hovi	11
Lieksan linnoitus	12
5. YHTEENVETO	12

LIITTEET

Liite 1	Peruskarttaote
Liite 2	Isojakokartta 1830-luvun lopulta asemoituna ortokuvan ja peruskartan päälle

BRAHEA (1653-1681) – NYKYINEN LIEKSA

Pohjaselvitys 1600-luvun kaupungista

Vaasa- ja suurvalta-ajan kaupunkiarkeologinen inventointiprojekti

Teemu Mökkönen

Brahean perusselvitys liittyy Museoviraston rakennushistorian osaston kaupunkiarkeologiseen inventointiprojektiin. Brahean osalta ei tehty varsinaista inventointia, jossa olisi arvioitu vanhan kaupunkialueen kerrostumien säilyneisyyttä

Vaasa- ja suurvalta-ajan kaupunkiarkeologinen inventointiprojekti alkoi jo vuonna 1998 kaupunkien perustietojen keräämisellä. Kaupunkikohtaiset inventoinnit aloitettiin vuonna 2000. Vuosien 2000-2002 aikana inventointi tehtiin yhdessätoista kaupungissa. Vuonna 2003 ohjelmassa on kuusi kaupunkia, joista ensimmäisenä toteutettiin Brahean pohjaselvitys. Tämän selvityksen tuloksena on pyritty hahmottelemaan vuodesta 1653 1680-luvun lopulle olemassa olleen Brahean kaupungin kaupunkialue, jonka säilyneet vanhat maanalaist kulttuurikerrokset ovat muinaismuistolain rauhoittamia. Brahean kaupungista ei säilynyt yhtäkään kaupunkia esittävää karttaa, joten selvityksessä tehdyt rajaukset ovat vain suuntaa antavia. Brahea on poikkeuksellinen kaupunki myös sen takia, etteivät kaikki kaupungin porvareista asuneet kaupunkialueella. Muissa inventoiduissa kaupungeissa ollaan liikuttu kaavoitetulla kaupunkialueella, ja arviot vanhan kaupunkialueen kerrosten säilyneisyydestä on tehty tonttikohtaisesti. Brahean tapauksessa näin yksityiskohtainen arviointi ei ollut mahdollista.

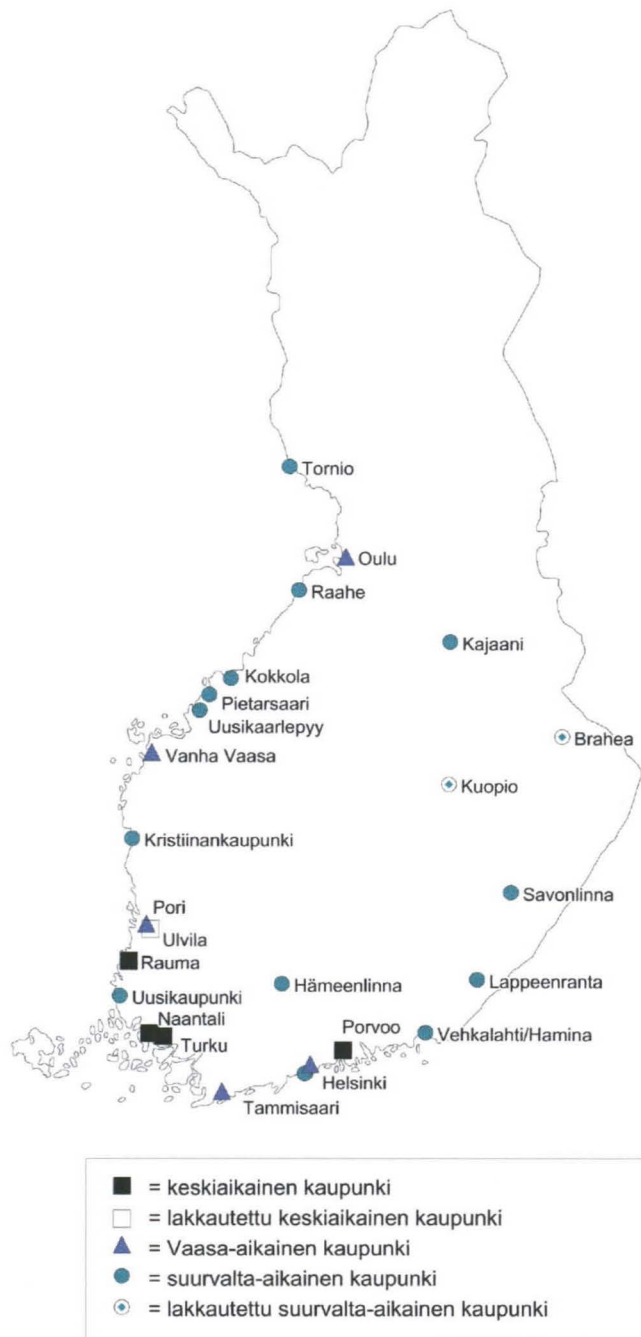
1. Inventointiprojektin lähtökohdat ja tavoitteet

Suomen aiemmat kaupunkiarkeologiset inventoinnit ovat keskittyneet keskiaikaisiin kaupunkeihin, joiden arkeologinen inventointi toteutettiin jo 1980-luvulla (Turku, Porvoo, Rauma ja Naantali, ks. Museoviraston ja Turun maakuntamuseon raporttisarja *Keskiajan kaupungit - Medeltidsstaden*). 1980-luvun lopusta alkaen kiinnostus kasvoi myös keskiaikaa nuoremman ajan arkeologista tutkimusta kohtaan. Keskiaikaa nuorempien kaupunkien arkeologista inventointia ei kuitenkaan ole ennen vuonna 1998 käynnistynyttä Museoviraston Vaasa- ja suurvalta-ajan kaupunkien inventointiprojektia Suomessa tehty muualla kuin Vantaan Helsingissä¹. Projektissa tähän mennessä vuosina 2000-2002 inventoituja kaupunkeja on yksitoista². Vuoden 2003 aikana inventoitavia kaupunkeja on yhteensä viisi³.

¹ Kyseessä on ensimmäinen Helsinki, joka sijaitsi Vantaanjoen suulla. ks. Markku Heikkisen julkaisu *Vaasa-ajan kaupungit 1*, ks. myös Helsingin kaupungin museon julkaisu *Narinkka 1994*.

² Vuonna 2000 inventoidut kaupungit: Tornio, Kokkola ja Uusikaupunki. Vuonna 2001 inventoidut kaupungit: Tammisaari, Kajaani, Kristiinankaupunki ja Raahe. Vuonna 2002 inventoidut kaupungit: Pietarsaari, Oulu, Pori ja Helsinki.

³ Vuoden 2003 aikana inventoitavat kaupungit: Brahea (nykyisen Lieksan alucella, toimi kaupunkina 1652-1688 välisenä aikana), Vehkalahti (nykyinen Hamina), Hämeenlinna, Savonlinna ja Lappeenranta.

Kuva 1. Suomen isoavihaa (1713-1721) vanhemmat kaupungit.

Brahea oli kahdestoista kenttätutkimuskohde Museoviraston Vaasa- ja suurvalta-ajan kaupunkien inventointiprojektissa (ks. Kuva 1). Inventoinnin tavoitteena oli selvittää, Brahean (1653-1688) kaupunkialueen summittainen sijainti. Brahea on poikkeus inventoitavien kaupunkien joukossa; kaupungista ei ole säilynyt yhtään karttaa eikä vanha kaupunkialue sijaitse nykyisen kaupungin keskustan alueella.

Kaupunkiarkeologisen inventoinnin lähtökohdat poikkeavat huomattavasti perinteisestä esihistoriallisesta muinaisjäännösinventoinnista. Kaupunkiarkeologisessa inventoinnissa muinaisjäännöksen olemassaolo, sijainti ja yleensä myös rajat ovat jo ennalta tunnettuja. Tunnettujen rajojen sisällä määritellään eri alueiden säilyneisyys ja rakentami-

sen alun ajankohta käytettävissä olevien lähteiden ja paikan päällä tapahtuvan maastotarkastuksen avulla. Inventoinnin yhteydessä ei kaiveta koekuoppia, joten inventoinnin tuloksena saadut säilyneisyysluokat ovat todennäköisyyksiä. Arkeologian ja historian tutkijoille inventoinnin tulokset antavat kuitenkin kuvan siitä, mitä on jo menetetty ja mitä on vielä jäljellä. Inventointi tarjoaa myös kaavoittajille ja rakennuttajille jo etukäteen tiedon todennäköisistä muinaisjäännösalueista, joilla on syytä varautua toimenpiteisiin ennen tuhoavan rakentamisen aloittamista. Brahean suhteen edellä esitettyjä tavoitteita ei ole kokonaisuudessaan mahdollista toteuttaa, sillä 1600-luvun rakennetun kaupunkialueen tarkka rajaaminen on mahdotonta käytettävissä olevan aineiston puutteellisuuden takia. Brahean kaupunkiarkeologinen pohjaselvitys tehtiin ilman paikan päällä suoritettavia kenttätöitä.

Kaupunkiarkeologisten inventointien avulla pyritään luomaan tilanne, jossa eri kaupungit ovat arkeologian osalta keskenään tasavertaisessa asemassa. Muinaismuistolaki koskee kaupungeissa ensisijaisesti ennen isoavihaa (1713-1721) rakennetuilla alueilla sijaitsevia kulttuurikerroksia, mutta myös nuorempia alueita, jos kohteella on erityistä tutkimuksellista merkitystä. Inventoinnin tuloksena valmistuva perusselvitys antaa kaavoitukselle, tutkimukselle, suojelulle ja rakentamiselle selkeän lähtötilanteen. Museoviraston Vaasa- ja suurvalta-ajan kaupunkien inventointiprojektin avulla pyritään mahdollistamaan: 1) Muinaismuistolain tarkoituksenmukainen, ennakoiva ja tasapuolinen käyttö, 2) Suojelun, kaavoituksen, tutkimuksen ja rakentamisen yhteensovittaminen ja 3) Kokonaisvaltainen kaupunkiarkeologinen tutkimus. Projektin aikana pyritään myös määrittelemään kaupunkiarkeologinen toimintamalli ja tutkimusstrategiat.

2. Brahean lyhyt kaupunkiaika 1653-1681

Asutus ennen kaupunkia

Pietari Brahe antoi käskykirjeen Brahean kaupungin perustamiseksi 25. syyskuuta 1652. Kaupunki alkoi rakentua Lieksan keskustan eteläpuolelle, Lieksajoen suulle Kaupunginniemenlehdelle vuonna 1653. Brahean kaupungin perustamisen taustalla oli Pietari Brahean pyrkimys päästä osalliseksi Vienan kauppaan. (Kilpeläinen *et al.* 1954:218-219.)

Lieksajoen suun asutus on oletettavasti alkanut 1400-luvulla kalasaunoista. Ennen kaupunkivaihetta paikalla on sijainnut Lieksan kylä. Vuonna 1618 Lieksajoen suun asutus koostui kahdestatoista talosta, jotka olivat ryhmittyneet useampaan ryhmään (Kuva 2.). Laajin taloryhmä oli Varasjoen kahden puolen, sekä Kirkkosaarella että Hovilan puolella. Lieksajoen etelärannalla asutus levisi Pokronlammelle saakka. Yläjuoksulla asutusta oli Iljanniemessä. 1600-luvun ensimmäisellä puoliskolla taloluku kasvoi. Asutus tiivistyi vanhoilla paikoilla ja levisi Hovilasta jokivartta ylös kohti pohjoista. Asutus levisi myös Pokronlammien etelärannan Lamminkylään, jossa oli vuonna 1631 kolme taloa. (Kilpeläinen *et al.* 1954:85; Saloheimo 1976:63-64.)

Kuva 2. Kaupunkia edeltävä asutus. I-IV = vuonna 1618 olemassa olevat taloryhmät. A-B = asutuksen leviäminen 1600-luvun ensimmäisellä puoliskolla.

Kaupunkiaika

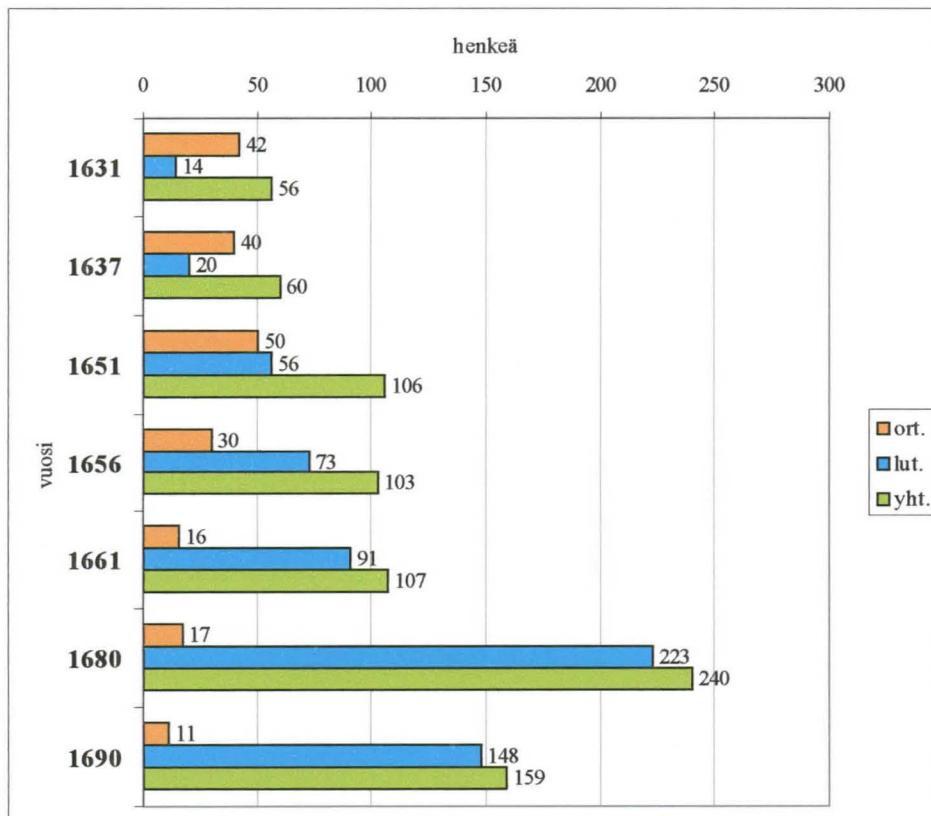
Brahean kaupunkiaika oli lyhyt (kaupunkioikeudet 1652-1681) ja tiedot itse kaupungista ovat vähäisiä. Kaupunkia esittäviä varsinaisia karttoja ei ole säilynyt, joten kaupungin tarkka sijainti ja asemakaava eivät ole tiedossa (ks. kuitenkin kuva 4.). Brahean

kooltaan 2-3 hehtaarin kokoiseksi määrätulle kaupunkialueelle oli kuitenkin laadittu asemakaava 1660-luvulla (Kilpeläinen *et al.* 1954:220).

Brahean kehitys sai jo alkutaipaleellaan vastoinkäymisiä. Ruptuurisodan aikana heinäkuun 23. pnä vuonna 1656 Ruotsin puolelle tunkeutuneet venäläiset joukot polttivat Brahean poistuessaan paikalta syksyllä (Lappalainen 1972:164). Tämän sodan aikana Brahean ja Lieksan väestöpohja muuttui ratkaisevasti. Alkuperäinen, ennen 1600-luvun alussa alkaneen läntisen vaikutuksen aikaa alueelle asettunut väestö oli ortodokseja, jotka nousivat venäläisten saapuessa kapinaan ruotsalaisia vastaan. Levottomuuksien päättyessä vuonna 1658 Vallisaaren välirauhaan suurin osa ortodokseista oli paennut venäjän puolelle. Tämän seurauksena Käkisalmen läänin, ja siinä samalla myös Brahean väestöpohja muuttui; Lieksassa savolais-pohjalaisvaltaisemmaksi (taulukko 1.). (Katajala 2002:373; Kilpeläinen *et al.* 1954:202-208; Kokkonen 2002: 122-127; Liite 1; Saloheimo 1976:116-118.)

Sisämaan pienenä kaupunkina Brahealla oli useita muista 1600-luvun kaupungeista poikkeavia piirteitä. Yksi niistä on ortodoksisuus ja tsasouna. Erikoinen piirre liittyi myös porvareiden asumiseen, joista kaikki eivät suinkaan asuneet kaupunkialueella, vaan monet porvarit asuivat kaupunkia ympäröivällä maaseudulla. Tässäkin suhteessa Brahea oli poikkeus tuonaikaisten kaupunkien joukossa. (Kilpeläinen *et al.* 1954:223.)

Kaupungin loppu

Pietari Brahen kuoltua vuonna 1680 Pielisen pitäjä päätyi taas osaksi Käkisalmenlääniä. Pian tämän jälkeen maaherra Henrik Piper antoi käskyn Brahean kaupungin purkamiseksi. Lopullisesti Brahea katosi, kun Pielisen pitäjä vuokrattiin vuonna 1685 Salomon Ehnbergille, joka vuonna 1688 asukkaiden häätämisen ja talojen purkamisen

jälkeen kynti vanhan kaupunkialueen vastikään perustetun Lieksan hovin pelloksi. (Kilpeläinen *et al.* 1954:243-244; Kokkonen 2002:236.)

Kaupungin aluetta kuvaavat kartat isojakoon

Kaupunkialuetta kuvaavia karttoja, joista selviäisi kaupungin asemakaava tai tarkka sijainti, ei ole olemassa. Alueen vanhin kartta on maanmittari Erik Utterin tekemä Pielisjärven pitäjänkartta vuodelta 1650 (Kuva 3.) Kyseinen kartta on laajempi maantieteellinen kartta, eikä siinä ole kuvattuna asutusta – ainoastaan Nurmeksens luterilainen kirkko ja sille johtava tie.

Ainoa kartta, jossa itse kaupunkialue on edes jollain tavalla rajattuna, on Brahean ensimmäisen pormestarin Henrik Ahlholmin vuonna 1664 Pietari Brahelle tämän pyynnöstä lähettämä kartta Pielisjärvestä ympäröivine kylineen (Kuva 4.). Kartassa on summittaisesti hahmoteltu Lieksanjoen suulle kaupungin alue, jokivarren asutus ja ortodoksien tsasounan paikka. Mikäli kartassa mainittu tsasouna (ryszcapell) vastaa sijainniltaan myöhempää luterilaista kirkkoa, kartan antaman kuvan mukaan Brahea ei olisikaan sijainnut kaupunginniellä vaan Varasjoen ja Hovilan pohjoispuolella nykyisin rakennetulla Lieksan kaupungin alueella.

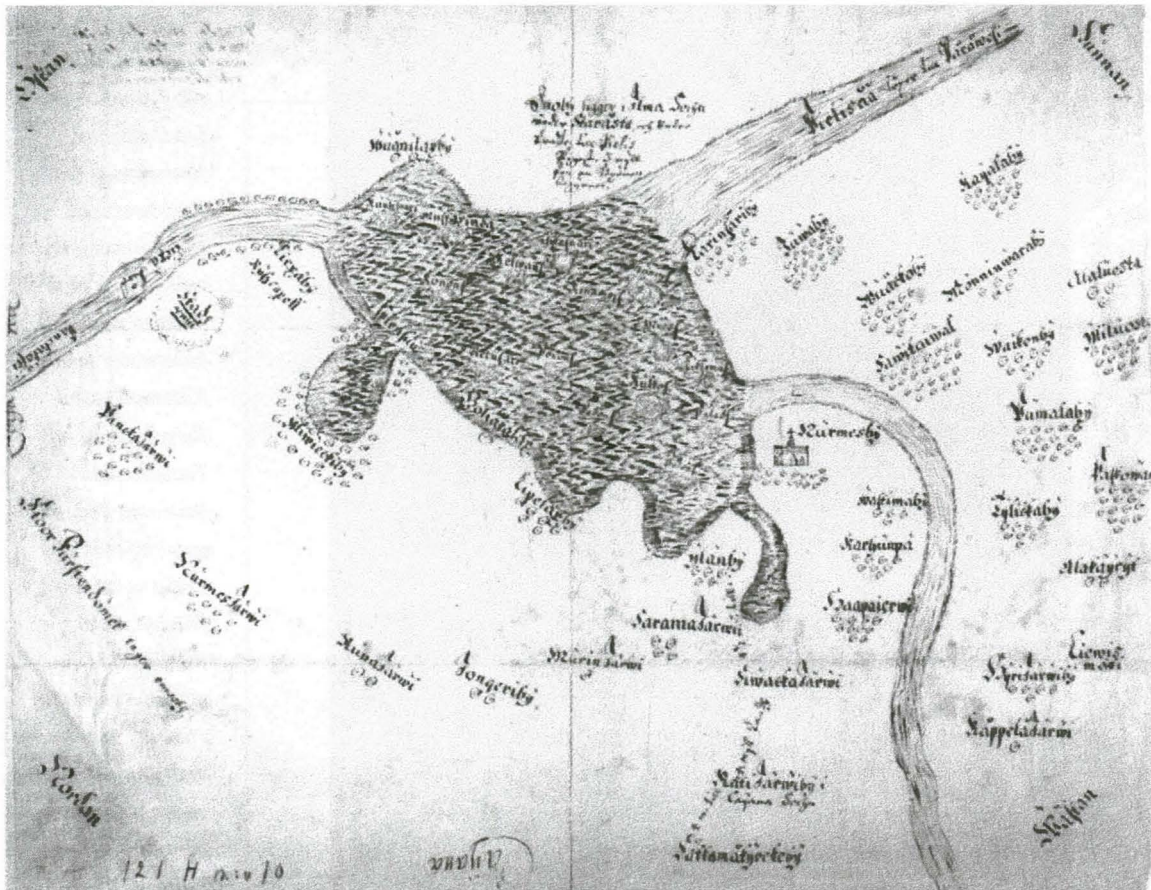
Seuraavat Pielisjärven aluetta ja Lieksaa kuvaavat kartat ovatkin sitten jo isojakokarttoja. Lieksan kylän isojako aloitettiin jo vuonna 1781, mutta se saatiin päätökseen vasta vuonna 1844. (Kilpeläinen *et al.* 1954:85-88; Oinonen-Edén 1991:64, 68.) Lieksan kylää kuvaavat isojakokartat löytyvät kuvasta 5. ja liitteestä 2.

Erkki Ikosen kuvaus Braheasta vuodelta 1772

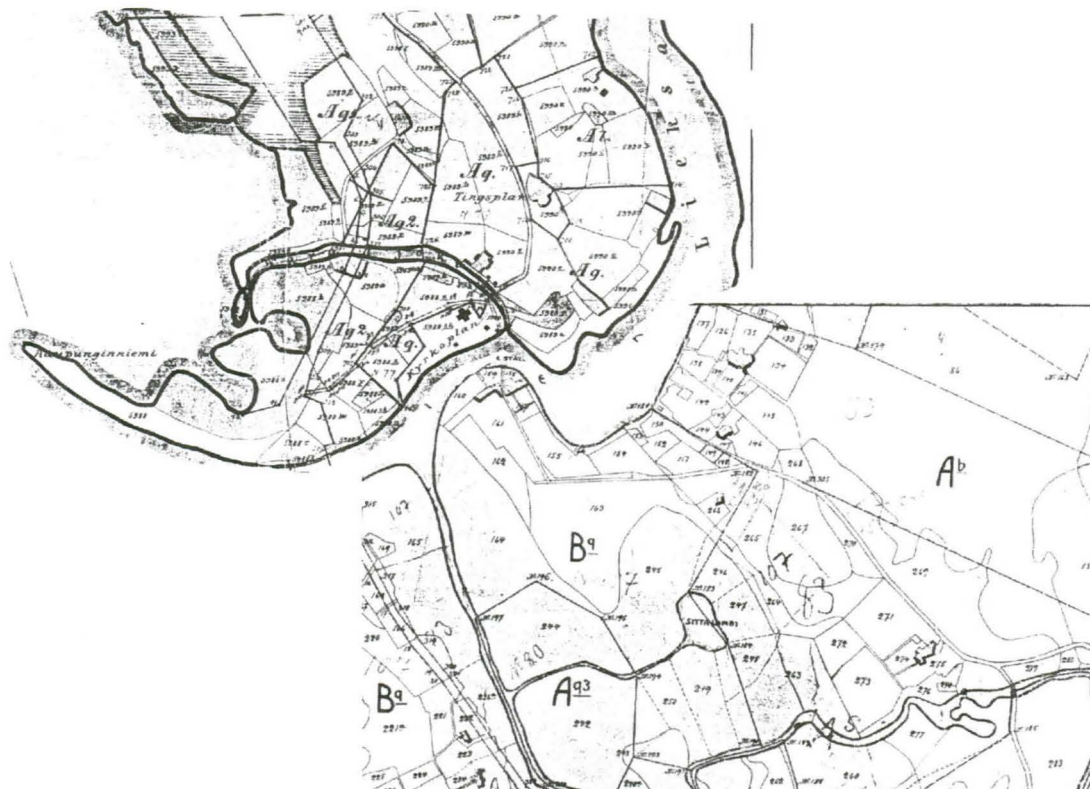
Yli kuusikymmentävuotias talollinen Erkki Ikonen Lieksan kylästä antoi vuonna 1772 syyskäräjillä valallisen todistuksen, jossa hän kertoo edesmenneeltä isältään kuulemansa tiedot entisaikoina Kaupunginniellä sijainneesta suuresta kylästä. Ikonen kertoi tiheästä asutuksesta niemestä alkaen, joka oli jatkunut Hovilan ohi. Taloja oli ollut myös Rantalassa ja siitä itään päin. Todistukseen kuuluu myös kuvaus ”kylän” tuhoamisesta joko yhdessä tai kahdessa päivässä. Rakennusten purkamisen jälkeen ne oli heitetty Lieksanjokeen. (Kokkonen 2002:236.)

Kuva 3. Pielisjärven pitäjänkartta vuodelta 1650. Nurmeksen kirkko on kuvattuna järven pohjoispäähän. Tuleva Brahean kaupungin alue kartassa oikealla keskellä Lieksajoen suussa. (Kuva: Saloheimo 1976:131.)

Kuva 4. Brahean ensimmäisen pormestarin Henrik Ahlholmin Pielisjärven kartta vuodelta 1664. Kartta on tehty Pietari Brahen pyynnöstä. Kuvassa oikealla keskellä Nurmeksen kirkko. Vasemmalla ylhäällä on merkittynä kaupungin paikka kehällä, jonka sisällä lukee 'stadz rum'. Kaupungista Lieksajoen suulle päin on merkittynä tsasouna 'ryzscapell' ja Lieksan kylä 'Liexaby'. (Kuva: Kokkonen 2002: 29.)

Kuva 5. Lieksan isojakokartat 1830-luvun lopulta (Kuva: Oinonen-Edén 1991:158.)

4. Julkiset rakennukset

Kaupungissa sijaitsivat ortodoksinen kirkko, luterilainen kirkko ja raatihuone. Näiden lisäksi muita kaupunkialueeseen liittyviä rakennuksia olivat pappila, käräjätalot, vesimylly, Lieksan hovi ja Lieksan linnoitus.

Kirkot

Pohjois-Karjalan ensimmäiset luterilaiset seurakunnat perustettiin Kiteelle ja Liperiin vuonna 1630. Pielisjärven ensimmäinen luterilainen seurakunta perustettiin 1639 ja sen ensimmäinen kirkko rakennettiin Nurmekseen 1640-luvulla (ks. kuva 2). Pohjois-Karjala päätyi läntiseen valtapiiriin vasta 1600-luvulla Stolbovan rauhankäytännön jälkeen, joten paikallinen väestö oli pääosin ortodokseja. 1600-luvun alkupuolella suuri osa ortodokseista muutti venäjälle, ja vuosien 1656-1658 sodan jälkeen alueen väestöpohja muuttui pääosin luterilaiseksi. (Katajala 2002:373; Kilpeläinen *et al.* 1954:317-320, 322.)

Lieksassa Kirkkosaarella sijaitsi ortodoksinen kirkko jo ennen Brahean perustamista. Kyseistä kirkkoa ei ole kuitenkaan merkitty vuoden 1650 karttaan, sillä se oli kartan tekoaikana sortunut (Saloheimo 1976:107). Braheaa vanhemman ortodoksikirkon tilalle ei ole rakennettu uutta ortodoksien kirkkorakennusta. Stolbovan rauhankäytännön (1617) jälkeen Ruotsin valta vakiintui Pohjois-Karjalassa; uusia ortodoksipappeja venäjältä ei enää saanut tulla olemassa olevien tilalle (Kilpeläinen *et al.* 1954:317). Kuitenkin pormestari Ahlholmin kartassa vuodelta 1664 (kuva 4.) on merkittynä kaupungin kanssa samanaikainen tsasouna.

Vuoden 1656 syksyllä Brahea poltettiin venäläisten poistuessa kaupungista (Lappalainen 1972:164). Brahean ensimmäinen luterilainen kirkko valmistui vasta ruutuorisodan⁴ jälkeen vuonna 1667⁵ ja siitä tehtiin Pielisjärven seurakunnan emäkirkko. Uusi emäkirkko sijaitsi todennäköisesti samalla paikalla kuin Braheaa edeltänyt ortodoksikirkko. Kirkko kävi kuitenkin jo pian ahtaaksi ja samalle paikalle valmistui vuonna 1722 uusi kirkko. Järjestyksessään toinen kirkko paloi vuonna 1828. uuden Engelin suunnitteleman kirkon rakentaminen aloitettiin vuonna 1834 ja se valmistui vuonna 1840. (Oinonen-Edén 1991:216-224.) Engelin kirkko kuitenkin paloi vuonna 1979 ja sen paikalle pystytetty moderni kirkko valmistui vuonna 1982.

Raatihuone, alkeiskoulu, pappila, käräjätalot ja vesimyllyt

Brahean ainoa maallinen hallintorakennus oli *raatihuone*, joka rakennettiin 1660-luvulla. Hallintorakennuksena olisi voitu käyttää myös pitäjän käräjätaloa, joka sijaitsi Kaupunginniemenestä katsottuna Varasjoen vastarannalla. Braheaan vuonna 1663 perustetulla *alkeiskoululla* ei ollut omaa rakennusta. Koulu sinnitteli vuoden 1681 Kajaanin vapaaherrakunnan reduktion yhteydessä annetusta lakkautusmäärä-

⁴ Sama kuin Kaarle X Kustaan venäjän sota (1656-1658).

⁵ Vuonna 1667 valmistunut luterilainen kirkko on todennäköisesti ensimmäinen laatuaan Braheassa (Oinonen-Edén 1991:216), siitä huolimatta että eräissä lähteissä mainitaan myös luterilaisen kirkon palaneen vuonna 1656 (Kilpeläinen *et al.* 1954:203). Brahean luterilaiselle kirkolle ryhdyttiin hankkimaan hirssiä jo vuonna 1654. Samana vuonna ortodokseilla ja luterilaisilla tuli kuitenkin erimielisyyksiä kirkkorakennustensa sijoituspaikasta, joten uutta luterilaista kirkkoa tuskin ehdittiin rakentaa ennen vuoden 1656 tapahtumia, jolloin Nurmeksen seurakunnan aiempi emäkirkko kylläkin poltettiin. (Kilpeläinen *et al.* 1954:324-325.)

yksestä huolimatta vuoteen 1702, jolloin lakkauttamisen syynä oli varojen puute. (Kilpeläinen *et al.* 1954:227, 245-250.)

1600-luvulla *pappila* on sijainnut samalla paikalla Lieksanjoen etelärannalla kuin myöhempikin isopappila. Nykyisin alue on Pielisjärven talomuseon aluetta. Paikalla on alunperin sijainnut ortodoksipapin virkatalo, joka muuttui osaksi luterilaisen kirkkoherran virkataloa todennäköisesti ruptuurisodan jälkeen 1660-luvulla. (Kilpeläinen *et al.* 1954:326-327; Salonheimo 1976:63, 106.)

Pitäjän *käräjätalo* on sijainnut Varasjoen pohjoisrannalla jo ennen Brahean kaupungin perustamista (Kilpeläinen *et al.* 1954:227). 1680-luvulla käräjätuvasta tuli vastaperustetun Lieksan hovin päärakennus (Saloheimo 1976:326). Ensimmäinen Lieksan käräjätalo valmistui vuonna 1736 hovin maille ”kirkkovallille” Varasjoen pohjoisrannalle. Järjestyksessään toinen Lieksan käräjätalo valmistui 1760-luvulla Lieksan kylän keskelle nykyisen Pielisentien pohjoispuolelle. (Oinonen-Edén 1991:190-191.)

Lieksan ensimmäinen *vesimylly* oli vuonna 1666 Kelvänköskeen perustama jalkamylly. Myöhemmin Hovila perusti vuonna 1685 myllyn Lieksanköskeen. Hovilan mylly oli toiminnassa vuoteen 1710 saakka.

Lieksan hovi

Lieksan hovi tai hovileiri perustettiin kaupunkiajan päätyttyä ensimmäisen veronvuokraajan Salomon Ehnbergin toimesta. Pohjois-Karjalan eteläisissä pitäjissä hovien perustaminen oli helppoa ruptuurisodan jälkeen autiutilojen suuren määrän takia. Lieksassa hovileirin perustamiseen tarvittiin kaksitoista talonpoikaistaloa. Myös Brahean kaupungin tuhoaminen vuonna 1688 liittyy hovileirin perustamiseen – käytännössä jo kaupunkioikeutensa menettänyt kaupunki tuhottiin hovileirin tieltä. (Kilpeläinen *et al.* 1954:255; Salonheimo 1976:128, 324; Kokkonen 2002:236).

Lieksan hovin päärakennus käsitti aluksi vanhan suuren käräjätuvan. Vuoden 1691 jälkeen Pielisjärven käräjät pidettiin Lieksan hovissa. Katovuotta seuranneen talven 1696-1697 ”nälkäkapinan” aikana talonpojat hyökkäsivät Hovileiriin ryöstäen sen. Tuolloin päärakennuksen polttamisesta luovuttiin kirkon läheisyyden takia. Hovi on siten aluksi sijainnut Varasjoen pohjoispuolella miltei kirkkoa vastapäätä. (Saloheimo 1976:307, 326, 333.)

Ehnberg toimi hovin isäntänä vuoteen 1705, jonka jälkeen isännäksi siirtyi Simon ”hurttu” Affleck. Isonvihan päättymisen (1721) jälkeen Hovi ja sen pellot olivat rappiolla. Simon Affleck palasi Lieksaan, mutta kuoli jo vuonna 1725. Tämän jälkeen hovi siirtyi hänen pojalleen Carl Affleckille, joka kuitenkin myi hovin 1730-luvulla. Hovin suuruuden aika oli ohi, ja 1760-luvulla hovin alue oli jo jakautunut kolmelle omistajalle. (Hirvonen 1939:40-46.)

Hovin sijainnista on olemassa erilaisia tietoja. 1600-luvun maininnat kertovat Varasjoen varresta kirkon läheisyydestä. Vuonna 1729 Carl Affleck taas ilmoitti omistavan hovin Kaupunginniemiellä eli Kaupunginsaarella (Hirvonen 1939:44). Vuonna 1759 hovileirin silloiset omistajat pyysivät lausuntoa käräjätalon rakennuksien sijainnista hovileirin maalla. Vastaukseksi pitäjän vanhimmat todistivat hovileirin rakennuksien, samoin kuin käräjätalonkin, sijaitsevan Pielisjärven pitäjän vapaalla ja vanhalla kirkkovallilla, johon hovileirillä ei ollut mitään oikeutta. Majuri Affleckin (Simon) sanottiin

muuttaneen omavaltaisesti hovileirin rakennukset entiseltä paikaltaan vallille. (Hirvonen 1939:46.)

Lieksan linnoitus

Lieksan linnoitus eli skanssi rakennettiin ruptuurisodan aikana. Vuoden 1656 venäläisten hyökkäyksen jälkeen päätettiin rakentaa linnoitukset sekä Nurmekseen että Braheaan. Molemmissa linnoituksissa oli kaksinkertainen 4.5 m korkea hirsiseinä. Nurmeksen linnoitus oli kooltaan 75 x 68 m ja Lieksan linnoitus hieman pienempi 53 x 71 m. Lieksan linnoituksen kulmissa oli pyöreät tornit, joiden viimeistely ja kattaminen tehtiin vuosina 1673-1674. (Kilpeläinen *et al.* 1954:204, 292; Kokkonen 2002:93.)

Lieksan linnoituksen sijainnista ei ole tarkkoja tietoja, mutta Jokipiin mukaan se oli rakennettu Brahean kaupungin viereiselle kukkulalle (Jokipii 1960:99). Pohjansodan alusta on säilynyt epäsuora tieto skanssin sijainnista. Tuolloin Pielisjärven kirkkoherra Härkepaeus yritti muuttaa skanssissa pidettyä vartiota siten, että kolmasosa vartioista toimisi pappilassa Lieksan joen toisella puolella (Kokkonen 2002:135). Skanssi on siten sijainnut eri puolella jokea kuin pappila, eli Lieksajoen pohjoispuolella.

Linnoituksen rakennuksista on tietoja kruununvouti Boismanin tarkastuksesta 18.2. 1685. Tuolloin puisen nelikulmaisen skanssissa on ollut kaksi tykkiä ja sen sisällä on ollut vanha asuintupa, leivintupa, kaksi savutupaa, sauna ja aitta. Vuonna 1687 Lieksan Hovin isäntä Ehnberg siirsi linnoitukseen kaksi tupaa sekä uuden saunan ja aitan. Uusissa tuvissa toimi kapakka. Koska linnan puinen ympärismuuri oli jo pahasti lahonnut 1600-luvun lopulla, Affleck (alias Simo Hurtta) rakennutti paaluaitauksen linnoituksen ympärille. (Kilpeläinen *et al.* 1954:292.)

Vuodelta 1710 on tieto, jonka mukaan linnoituksen vartiomiehet ja Affleck lähtivät pakoon venäläisten saapuessa (Kokkonen 2002:140). Lieksan linnoituksen käyttö lienee loppunut isonvihan aikana.

5. Yhteenveto

Brahean kaupungista ei ole säilyneenä paljoakaan tietoja. Edes kaupungin sijaintia ei ole mahdollista selvittää tarkasti. Brahea on tuskin ollut koko olemassa olon aikanaan kaupunki muuten kuin hallinnollisessa mielessä. Puretusta kaupungista, jonka alue vielä kynnettiin pelloksi, on tuskin jäänyt paljoakaan jäljelle. Vaikka kaupungin rakennuksista ei olisikaan säilyneenä maan alla kiinteitä rakenteita, paikalla on varmasti yhä muuta löytöaineistoa. Pelkät esineet ja niiden katkelmat kertovat myös omaa kertomustaan lyhytikäisen sisämaan kaupungin ortodoksisen ja luterilaisen väestön materiaalisesta kulttuurista.

Helsingissä 26.11.2003

Teemu Mökkönen

**BRAHEA - nykyinen Lieksa
peruskarttaote**

peruskartta 4332 02 (PerusCD 2002)

mk 1:20 000

BRAHEA

Lieksan isojakokartta 1830-luvun lopulta
asemoituna nykykoordinaatistoon

mk 1:15 000

MV/RHO/T.Mökkönen

Pohjakartat:

peruskartta 4332 02 (PerusCD 2002)
ortokuva 4332 02 (Maanmittauslaitos)

— = rantaviiva
□ = talonpaikat
■ = kirkko
— = tie

□ = pinta-alaltaan 2 ja 3 hehtaarin
neliöt antamassa kuvaa
kaupunkialueen laajuudesta